

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLIV

У р е д б и в а ч к и о д б о р :

др *Тајјана Бајић-Ћић*, др *Даринка Горићан-Прежк*, др *Прена Грцићкај*, др *Милка
Ивић*, др *Павле Пивић*, др *Радослав Кайићкић*, *Блазисе Конески*, др *Тине Лојфар*,
др *Александар Младеновић*, др *Асим Пецо*, др *Мићар Пешикан*, др *Живојин
Ситанојчић*, др *Драго Ђујић*

Г л а в н и у р е д н и к :
МИЛКА ИВИЋ

Б Е О Г Р А Д
1 9 8 8

MILORAD RADOVANOVIĆ, **Sociolingvistika**, drugo izdanje, izd. Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik, Novi Sad 1986, str. 304.

U trećem (dopunjenom i prerađenom) izdanju *Pravaca u lingvistici* (1975) Milke Ivić, po prvi put se pominje, kao nova grana jezičke nauke (pored drugih lingvističkih škola, pokreta, pravaca), i sociolingvistika. Četiri godine kasnije (1979), u izdanju BIGZ-a, izlazi knjiga koja nosi naslov upravo ovog novog lingvističkog pravca — *Sociolingvistika* (str. 160), čiji je autor profesor Filozofskog fakulteta u Novom Sadu Milorad Radovanović¹. Time se jugoslovenska lingvistička produkcija relativno rano, u svakom slučaju, bez većeg zakašnjenja, pridružila onim zemljama u kojima su jezička proučavanja usmerena u interdisciplinarnom pravcu. Počeci sociolingvističkih ispitivanja vezuju se inače najpre za američku lingvistiku još početkom šezdesetih godina, a i u SSSR-u, opet šezdesetih godina, nezavisno od ovog, pojavljuje se takođe interesovanje za sociolingvistiku, rasprostranjeno u širem krugu naučnika².

Međutim, knjiga o kojoj ćemo ovde govoriti pojavila se tek nedavno, i predstavlja drugo izdanje — dopunjeno i prerađeno — pa se u tom smislu može govoriti ipak o drukčijoj knjizi, bar kad je reč o pomenosti koncepcije i težišta ispitivanja. Dodajmo ovde da je u pitanju i drugi izdavač, novi format, različite korice, znatna uvećanost teksta, što sve stvara utisak (koji nije proizvod autorove namere) da se istodobno radi, u krajnjoj liniji, i o novom a ne samo ponovljenoj studiji.

Predstavićemo knjigu u celini, a posebno njene nove delove.

Ona sadrži *Predgovor prvom izdanju* (5—7), *Predgovor drugom izdanju* (8—11), a zatim niz ovih dvanaest poglavlja: I. *Lingvistika kao sociolingvistika* (13—39); II. *Jezik* (40—52); III. *Komunikacija i funkcije jezika* (53—77); IV. *Jezik i druga komunikacijska sredstva* (78—117); V. *Jezik — kultura — društvo* (118—131); VI. „Gramatika” društvenog statusa (132—143); VII. *Osnovni sociolingvistički pojmovi* (144—164); VIII. *Raslojavanje jezika* (165—185); IX. *Planiranje jezika — normiranje jezika — standardni jezik* (186—197); X. *Glavne sociolingvističke teme u Jugoslaviji* (198—218); XI. *Sociolingvistika*:

¹ U međuvremenu je o sociološkim ispitivanjima jezika objavljeno više pojedinačnih radova, studija, prevoda. Tu se najviše ističu radovi R. Bugarškoga (*Jezik i lingvistika*, Beograd 1984; *Jezik u društvu*, Beograd 1986) i D. Škiljana (*Perspektive sociolingvistike*, Naše teme, Zagreb 1980; *Pogled u lingvistiku*, Zagreb 1985).

² U *Pravcima u lingvistici* (1975) M. Ivić, u odeljku *Sociolingvistika*, *Bibliografske napomene* nema lingvističkih radova iz Jugoslavije koji bi u to vreme obrađivali ove teme

preteče — zameci — počeci — razvoj — perspektive (219—257); XII. *Sociolinguistika i susedne discipline — budućnost lingvistike* (258—280). Na kraju dolaze *Odabrana bibliografija* (281—301) i rezime na engleskom pod naslovom *Sociolinguistics* (302—304).

Pet poglavlja je posve novo (I—IV i X), a ostala su data delimice izmenjena ili dopunjena. Sasvim je novih, znači, oko 137 strana, što je više od jedne trećine teksta; drugim rečima, u odnosu na prvo izdanje, sa dopunama i preradama — tekst je dvostruko uvećan.

Prvo poglavlje *Lingvistika kao sociolinguistika* je u neku ruku uvodni ogled, programski intoniran. Posvećeno je problemu definisanja lingvistike kao nauke. Učinjen je u njemu napor da se što tačnije i eksplicitnije saopšti ono najbitnije o jeziku i nauci o jeziku „kao nauci o čoveku i njegovom jeziku”. Promatrajući i pretresajući dosad u svetu vodeće teorijske stavove sa pažnjom, sa uočljivim smislom za sistematičnost u izlaganju, uz to i sa kompetencijom dobrog poznavaoaca ne samo američke nego i evropske, posebno sovjetske literature, autor u svojim promišljanjima očitо pokušava da ode korak dalje odmerenim stavljanjem u kritičku žižu dosega tih dosadašnjih rezultata ispitivanja. U nastojanju da dođe do jedne zadovoljavajuće definicije o lingvistici kao nauci o čoveku i njegovom jeziku, autor utvrđuje, i o njima analitički, raspravlja, sedam minimalnih činilaca kao odlučujućih za uspešno definisanje svake nauke; to su: *naziv, predmet, metod, pojmovni sistem — terminologija i simbolizacija, teorija i hipoteze, cilj i status*. Pri tom on donosi sud o svrsishodnosti mnogih termina iz ove oblasti, koji se javljaju u kontekstu teorijskih gledanja na lingvistiku kao sociolinguistiku, onakvu kakvu zastupa i Radovanović. Dosta prostora Radovanović je posvetio (s razlogom, mislimo) odnosima lingvistike i sociolinguistike, pri čemu bi, kako on želi sugerisati, svaka lingvistika zapravo trebalo da bude i sociolinguistika. Pored toga, on se bavi i drugim terminološko-pojmovnim razgraničenjima vezanim za ovu međudisciplinu. Pokušavajući da odredi na šta bi se moglo upućivati pojedinim od tih termina, Radovanović, između ostalog, konstatuje (na osnovu pregleda teorijsko-metodoloških opredeljenja lingvista koji upotrebljavaju ove termine) da se, na primer, nazivom *sociologija jezika* podstiče pomisao na to kako u relaciji „jezičko — društveno” treba težište tražiti na onom što je društveno, te i odgovarajuća ispitivanja tretirati kao prvenstveno podređena sociologiji, „pri čemu je jezik samo trenutno odabrani osnovni predmet analize”; termin *sociolinguistika*, naprotiv, upućuje upravo na jezik kao osnovni predmet analize. Čini nam se, ipak, da se svi ti termini u praksi upotrebljavaju kao sinonimi, bez svesnog vođenja računa o principu njihove semantizacije, a kad šta preovlađuje u istraživanjima, to zavisi od disciplinarne opredeljenosti istraživača, tj. od onoga čemu on po svojoj stručnoj formaciji daje primat. Slična interdisciplinarna istraživanja i slične probleme s interpretacijom termina imaju, uostalom, i takve lingvističke grane kao što su antropolingvistika, psiholingvistika, pragmalingvistika, etnolingvistika i dr. Poslednji deo poglavlja o kojem je reč posvećen je *pragmatici* (koja se naziva još u nauci i *pragmalingvistika, lingvistička pragmatika*). Iako autor korektno daje na uvid dosadašnja teorijska stanovišta o pragmatičkim istraživanjima jezika krećući se najviše u sferi valjanosti definicije — ima se utisak da čitalac ostaje

delimično uskraćen za jednu kompletno datu definiciju koja bi se odnosila na pragmatiku kao novu disciplinu; možda ipak autor nije uspeo da interpretaciju izvede do kraja (ili to na ovom stupnju razvoja same discipline nije ni mogao učiniti).

Drugo (takode novo) poglavlje *Jezik* posvećeno je upravo jeziku kao predmetu lingvistike, čiji se naziv ovde daje „kao opšte, neutralno rešenje u odnosu na sva moguća druga”. Autor polazi od definicije prirodnog ljudskog jezika, koji je za njega „sistemski organizovani skup jedinica, i pravila za njihov prikladan izbor, kombinovanje i upotrebu, prvenstveno sa funkcijom sporazumevanja, tj. kao komunikacioni znakovni sistem, sa njegovim strukturnim i funkcionalnim univerzalijama i varijacijama”. Dalje se dosta pažnje posvećuje uopšte problemu sagledavanja nekih ključnih predmeta preokupacije mnogih nauka, koje ne uspevaju da im daju potpune, zadovoljavajuće definicije. No, čini nam se da i najbolje definisana naučna disciplina ne garantuje automatski i velike domete istraživanja; ali je neosporno i obrnuto — ukoliko nije tačno razmedila svoje oblasti, ona se ne može ni razvijati na najcelishodniji način.

Autor posebno raspravlja o takvim pojmovno-terminološkim i teorijskim pitanjima kao što su *jezička sposobnost* i *jezičko znanje*. Urođena je samo jezička sposobnost, dok se jezičko znanje (jezička kompetencija, jezički kod, jezički sistem) stiču učenjem. Autor se opredeljuje za termin *jezičko znanje* kao najprihvatljiviji, a odbacuje kao neprikladne tradicionalne termine za isti pojam tipa *lingvistička (jezička) intuicija*, *jezičko (lingvističko) osećanje* i sl., zbog njihove psihološke orijentisanosti. Sledi potom zaključak da jezičko znanje ne bi moglo funkcionisati da ne uključuje u sebe pravila odabiranja i pravila upotrebe jezičkih sredstava, te se jezičko znanje, prema tome, svodi na dva vida ispoljavanja jezičke sposobnosti — na odabiranje jezičkih sredstava i na upotrebu jezika (tj. jezičkog znanja).

Treće (opet novo) poglavlje, naslovljeno kao *Komunikacija i funkcije jezika*, govori o tome da se jezičke stvari mogu posmatrati i iz perspektive, nekih drugih disciplina, npr. semiologije, komunikologije, antropologije, socijalne psihologije i sl. Primarna funkcija jezika je funkcija sporazumevanja. Sam proces komunikacije, u svim njegovim segmentima, autor opisuje kao složen proces, koji počinje od izvora poruke s težnjom da se dosegne cilj poruke. (Svoje izlaganje o složenosti komunikativnog procesa Radovanović je upotpunio odgovarajućim šematskim prikazom.)³ Pošiljalac i primalac poruke — koji se u knjizi nazivaju *komunikatorima* — jesu učesnici u procesu sporazumevanja. Ostale komponente komunikacije su *poruke*, *emitor* i *receptor* (koji nisu obavezni), *kanal* i *kontekst* (nejezički i jezički). Komponenta *konteksta* je najsloženija komponenta procesa sporazumevanja i „okosnica teorijskih i metodoloških rasprava najvećeg dela tzv. moderne lingvistike u našem vremenu”. Stoga se ustrojstvo te komponente u ovom poglavlju detaljnije izlaže.

Osim funkcije sporazumevanja, koja je osnova, postoje i druge jezičke funkcije. Autor daje nužne informacije o njima, interpretirajući dosadašnje

³ Cela knjiga inače sadrži 18 šematskih prikaza, prikladno priključenih izlaganju.

klasifikacije odabranih naučnika — K. Bühlera, J. Lyonsa, B. Malinowskog, M. A. K. Hallidaya i R. Jakobsona. Tako, na primer, R. Jakobson ima u vidu sledeće funkcije: referencijalnu, emotivnu, fatičku, metajezičku i poetsku. Svaka od ovih funkcija, međutim, ima u nauci i po više drugih naziva, na što Radovanović umesno upozorava.

Četvrto (novo) poglavlje *Jezik i druga komunikacijska sredstva* odnosi se na onu sociolingvistički bitnu tematiku „koja zahvata humane komunikacije u okrilju međuljudskih interakcija: diskusiju o prirodi, karakteru, strukturi i vrstama jezičke znakovnosti i znakovnosti uopšte” (78. str.). Daju se i nova terminološka određenja pojma *znaka*, *strukture znaka* i *znakovnosti* kao fundamentalnih pojmova za nauku o čoveku i njegovom jeziku. Osvetljavaju se, pri tom, teorijski stavovi pojedinih naučnika koji o ovome nemaju uvek saobrazna mišljenja. Uz to se analizira i semiološko istraživanje jezika i disciplinarni status semiologije (s osvrtom na teorijske postavke Morisa i Sosira). Posebno se daju rezultati diskusije u nauci o tome šta čini strukturu jezičkog znaka. Raspravljajući o vrstama jezičkih znakova, autor se opredeljuje za razvrstavanje koje daje američki fizioflog pragmatizma Čarls Sanders Pers.

Velika pažnja se posvećuje opisu ponašanja jezika kao složenog sistema. Ukazuje se na njegove podsisteme, koji se izdvajaju u posebne jezičke nivoe: fonološki, morfološki, leksički, sintaksičko-semantički, tekstuelni (nivo diskursa), žanrovski (stilistički) i „pragmatički” („kontekstuelni”). Pominju se, uostalom, i druga, veštačka sredstva komunikacije (npr. gest, esperanto). U tom kontekstu razmatranja autor se osvrće i na neka pitanja vezana za semiologiju, koja se bavi raznim vrstama znakovnih sistema te se stoga može razvrstati na niz interdisciplinarnih oblasti.

Sledeća poglavlja, od V—IX, doradana su i prerađena, u odnosu na I izdanje knjige. Promena i dorada je negde manje a negde više, ali u poređenju novog teksta sa tekstom prvog izdanja, često nailazimo na dodatna pojašnjenja, preciznije formulacije, znatna proširenja, gde gde sažimanja. Ima, doduše, i sadržinskih izmena, pojmovno-terminoloških poboljšanja, što sve govori o autorovom velikom angažovanju da da što konzistentnije utemeljenu sintetičku studiju, koja je rezultat njegovog sadašnjeg uvida u nauku o čoveku, posmatranu, ovoga puta, kroz fokus društvenih i kulturnih fakata. U ovom delu knjige neki teorijski sociolingvistički stavovi ilustrovani su konkretnim primerima, najviše iz srpskohrvatskog jezika. Tako se deo koji nosi prilično apstraktan naslov „*Gramatika društvenog statusa*” potvrđuje primerima upotrebe ličnih zamenica u srpskohrvatskom jeziku, gde se kao bitno ispoljavaju ne samo „jezičko znanje” u celini nego i posebno „pravila upotrebe”, odnosno i „pravila odabiranja”. Osim toga, izlažu se i osnovni sociolingvistički pojmovi koji do sada nisu razmatrani (govorni predstavnik, govorna zajednica, višejezičnost, diglosija, repertoar, govorne varijacije, govorni događaj (tekst), govorni čin, govorna situacija itd.). Poglavlje *Raslojavanje jezika* odnosi se na različite realizacije jezičkih slojeva. Procesi realizacije svode se na nekoliko osnovnih tipova: 1) funkcionalno, 2) socijalno, 3) individualno, 4) teritorijalno raslojavanje jezika. Detaljnije se razmatraju (IX poglavlje) pitanja vezana za problematiku jezičke norme i standardnog jezika, za što se u knjizi upotrebljava termin *planiranje jezika*. Vredi, mislimo, zainteresovane

čitaocima posebno uputiti na ovo poglavlje, koje nudi zrela i odmerena teorijska gledanja vezana za pitanja normiranja standardnog jezika, budući da se u nas o ovim pitanjima često i nenaučno raspravlja.

Konkretna sociolingvistička problematika tiče se i još jedno novo, uz to vrlo zanimljivo poglavlje u ovom II izdanju Radovanovićeve knjige: *Glavne sociolingvističke teme u Jugoslaviji*. Nudeći vlastite predloge u kom smeru bi se mogla kretati eventualna jugoslovenska interdisciplinarna lingvistička istraživanja, autor vrlo kompetentno i odmereno obrazlaže stanje jugoslavistike danas, posebno, opet, serbokroatistike. Radovanović polazi od specifičnosti jezičke situacije u Jugoslaviji i Ustavom garantovanih prava svim narodima i narodnostima na upotrebu vlastitog jezika i pisma. Mnogo šta je zapravo u vezi sa srpskohrvatskim jezikom specifično (i komplikovano), počev od policentrične standardizacije pa sve do više zvaničnih i nezvaničnih naziva za isti jezik u okviru iste države. (Sociolingvistička istraživanja inače zastupaju mišljenje da je varijantnost, a ne jedinstvenost, osnovna odlika jezičkog sistema.)⁴ Osim tema vezanih za standardne varijante srpskohrvatskog jezika i njegove dijalekte, Radovanović formuliše i moguće specifične jezičke teme vezane za jugoslovensko tlo, koje se javljaju iz oblasti tematike jezika u kontaktu, pojave bilingvizma, multilingvizma i diglosije. Pored toga, ističe se u knjizi — „jugoslovensku sociolingvistiku očekuje deskripcija i sistematizacija jezičkih (govornih) interakcija odnosno komunikacija svih vrsta” (216. str.).

Sledeća dva poglavlja (XI i XII) vraćaju čitaoca opet opštim temama vezanim za sociolingvistiku kao naučnu disciplinu pa se, u neku ruku inverznim redosledom, govori pri kraju knjige o pretečama, zamecima, počecima, razvoju, perspektivama sociolingvistike. Na taj se način teorijskim uopštavanjem rekonstruišu prvi koreni sociolingvistički usmerenih proučavanja koja će se kasnije, u poslednjim decenijama ovog veka izdvojiti u interdisciplinarnu lingvistiku. Informativnost ovog poglavlja je posebno dragocena za čitaoca jer pruža preglednu sliku sociolingvističkih istraživanja, počevši od SAD-a, SSSR-a (kao vodećih najproduktivnijih sociolingvistički orijentisanih istraživačkih sredina), pa sa posebnim osvrtom na one evropske centre u kojima postoji organizovano sociološki usmereno jezičko istraživanje.

Radovanović čini korak dalje u odnosu na prethodna istraživanja kada (na kraju XI poglavlja) predviđajući budućnost lingvistike pokušava da naznači ključne tačke njenog razvoja. Koliko će te naznake biti tako ostvarene — ostaje da se vidi.

Poslednje poglavlje *Sociolingvistika i susedne discipline — budućnost lingvistike* koncipirano je tako da određuje mesto sociolingvistike kao interdisciplinarnog proučavanja jezika, prema drugim disciplinama kao što su filozofija jezika, pragmalingvistika, tekstlingvistika i psiholingvistika — a posebno, opet, utvrđuju se odnosi između sociolingvistike, strukturalne lingvistike i transformaciono-generativne gramatike. Kad je reč o budućnosti lingvističke nauke, autor rizikuje da pretpostavi — (naravno, na osnovu sadašnjih tendencija razvoja jezičke nauke u svetu) da sledi verovatno „reintegrirana lingvi-

⁴ V. o tome M. Ivić, *nav. delo*, str. 264.

stička nauka” kao rezultat uklanjanja disciplinarnih pregrada, koja bi se mogla nazvati npr. *kontekstuelna lingvistika*. Zadatak te i takve lingvistike, smatra Radovanović, bio bi da izradi „teoriju o ustrojstvu jezika i funkcionisanju jezika u ustrojstvu konteksta, s vođenjem računa ne samo o jezičkim, već i o društvenim, psihičkim, pragmatičkim, kulturnim, znakovnim, komunikacijskim i drugim činjenicama i njihovoj povezanosti”.

Na kraju priključena *Odabrana bibliografija* sadrži probrane najrelevantnije jedinice (oko 307) kojima se zastupa nekoliko tematskih područja, i druge bibliografske jedinice bitne za nastanak ove knjige, van toga tematskog kruga.

Bilo bi vrlo korisno za čitaoca da je dat registar imena ili bar registar (socio)lingvističkih pojmova.

Knjigom koju smo ovde predstavili jugoslovenska (socio)lingvistika je dobila značajnu teorijsko-metodološku osnovu za dalja istraživanja i poticaj u kom pravcu bi ta istraživanja mogla da krenu. Preglednom i sistematizovano izloženom jezičkom problematikom, gledanom iz ugla društvenih kretanja, uz obilje preciznih i pouzdanih informacija o svetskim dosezima sociolingvistike kao međudiscipline (ponekad, doduše, datih s prenapregnutim stilom izražavanja) — ova Radovanovićeva studija najavljuje bolje dane sociolingvističkih istraživanja, koja će biti zasnovana na egzaktnosti naučnih podataka, kakva su nam, posebno u ovo vreme — besumnje neophodna. Ako, pak, do tih istraživanja zaista dođe — biće to zasluga i ove knjige.

Beograd

Milica Radović-Tešić